

شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر

با تأکید بر دورهٔ زمانی

۱۳۸۳-۱۳۵۷

نوشتهٔ

سید محسن حبیبی

استاد گروه شهرسازی دانشگاه تهران

همکاران

زهرا اهری، آیدا ایزدپناه جهرمی، مزگان ملکوتی

مهفام کوشش، مانلی افشینگ، ندا ایزدی

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۱۵
 کد پستی: ۱۵۸۴۷۳۶۹۱۳
 تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴ ، ۸۸۳۰۲۴۸۲ ، ۸۸۸۱۱۵۶۱ ، ۸۸۳۱۵۲۳۷
 دورنگار: ۸۸۳-۲۴۸۵
 تلفن واحد بازاریابی: ۸۸۳۱۵۲۴۰
 پست الکترونیکی: crb@iranculturestudies.com
 فروش الکترونیکی: www.iranculturestudies.com

- تلفن‌های پخش مرکزی: ۸۸۸۴۹۴۶۲ ، ۰۹۱۲-۲۱۷۷۶۴۷
- مراکز اصلی پخش و فروش:
- فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه
 تلفن: ۸۸۸۴۹۴۶۱
- تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۳۸
 تلفن: ۶۶۴۴۱۷۵۳۲، دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶
- سراج گفتگو، خانه هنرمندان ایران: تهران، خیابان ایرانشهر شمالی، باغ هنر؛ تلفن: ۸۸۳۱۳۲۶۹
 دورنگار: ۸۸۳۱۳۰۸۹

شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر

با تأکید بر دوره زمانی ۱۳۵۷ - ۱۳۸۳

سید محسن حبیبی

طراح جلد: امین نصر • ویراستار: مریم فکورپان

حروفچین و صفحه‌آرا: زهرا محمدی • نمونه‌خوان: نرگس مرآت

لیتوگرافی: هُما گرافیک • چاپ: نیل • شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه • چاپ اول ۱۳۸۵

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهش‌های فرهنگی ممنوع است.

ISBN: 964-379-085-1

شابک: ۹۶۴-۳۷۹-۰۸۵-۱

حبیبی، محسن، ۱۳۲۶ -

شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر با تأکید بر دوره زمانی
 ۱۳۵۷-۱۳۸۳ / نوشته محسن حبیبی؛ همکاران زهرا اهری... [و دیگران]. - تهران: دفتر
 پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۵.
 ۳۸۴ ص. - (شهرشناسی؛ ۴)

ISBN: 964-379-085-1

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۳۶۱-۳۸۴ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. معماری - ایران - قرن ۱۴. ۲. معماری - ایران - تاریخ. ۳. شهرسازی - ایران.
 الف. اهری، زهرا، ۱۳۲۷ - . ب. عنوان.

۷۲۰/۹۵۵

۴ ش ۲ ح / NA ۱۴۸۵

م ۸۴.۴۷۱۷۷

کتابخانه ملی ایران

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

- پیش‌گفتار ۹
- پیش‌برده ۱۳
- تعاریفی چند برای روشن شدن بحث ۱۵
- برده اول: سال‌های ۱۲۵۶-۱۲۷۵ ش.، اولین پژوهش نوآوری در معماری ۱۹
 - و شهرسازی ایران - «سبک تهران»
 - صفحه اول: معماری ۱۹
 - صفحه دوم: شهرسازی ۲۰
- برده دوم: سال‌های ۱۳۱۰-۱۳۲۰ ش.، اولین پژوهش نوآوری (مدرنیسم) ۲۷
 - و دومین پژوهش نوآوری (مدرنیته)، «الگوی تهران»
 - صفحه اول: معماری ۲۷
 - صفحه دوم: شهرسازی ۲۸
- برده سوم: سال‌های ۱۳۴۰-۱۳۵۷ ش.، نوپردازی (مدرنیسم) ۳۵
 - یکسویه (از بالا به پایین)
 - صفحه اول: معماری ۳۶
 - یکم. نوپردازان (Modernisateurs) ۳۷
 - دوم. نوسنت‌گرایان (Neo-traditionalistes) ۳۸
 - سوم. حالت‌گرایان (Expersionistes)، طرفداران موج نو ۳۹
 - صفحه دوم: شهرسازی ۳۹

● پرده چهارم: سال‌های ۱۳۶۰-۱۳۸۰ ش.، نوپردازی (مدرنیزاسیون) ۴۹

دوسویه

- جریان اول: فرهنگ‌گرایی (Culturalisme) ۵۴
- یکم. اصول‌گرایان (Originalistes) ۵۴
- دوم. سنت‌گرایان (Traditionalistes) ۵۵
- سوم. تاریخ‌گرایان (Historicistes) ۵۶
- جریان دوم: نوآوری (Modernisme) ۵۷
- یکم. بوم‌گرایان (Ecologistes) ۵۷
- دوم. ساختارگرایان (Structuralistes) ۵۸
- سوم. نوپردازان (Modernisateurs) ۵۹
- چهارم. حالت‌گرایان (Expersionistes) ۶۰
- جریان سوم: فرانوآوری (Poste-modernisme) ۶۰
- فرانوآوران واقع‌گرا (Poste-modernistes réalistes) ۶۲
- نوسنت‌گرایان (Néo-traditionalistes) ۶۳

● پرده پسین: کلام آخر ۶۵

● جنگ ۷۱

- ۱- فرهنگ‌گرایان (Culturalistes) ۷۱
- الف: اصول‌گرایان ۷۳
- هادی ندیمی ۷۵
- ب: سنت‌گرایان ۸۳
- باقر آیت‌اله‌زاده شیرازی ۸۵
- محمدرضا حائری ۹۵
- مهدی حجت ۱۰۱
- ج: تاریخ‌گرایان ۱۰۵
- عباس فرخ زنوزی ۱۰۷
- حسین سلطان‌زاده ۱۱۳

۱۲۲	۲۔نوگرایان (Modernistes).....
۱۲۵	الف: بوم گرایان.....
۱۳۷	- ایرج اعتصام.....
۱۳۵	- سیروس باور.....
۱۴۱	- غلامرضا پاسبان حضرت.....
۱۴۹	- نسرین فقیہ.....
۱۵۳	- محمد منصور فلامکی.....
۱۶۹	ب: ساختارگرایان.....
۱۷۱	- بہروز پاکدامن.....
۱۷۵	- قاسم گرانطیع.....
۱۸۱	- سہراب مشہودی.....
۱۸۹	ج: نوپردازان.....
۱۹۱	- احمد سعیدنیا.....
۱۹۷	- منوچہر طبیبیان.....
۲۰۳	- حسنعلی لقاہی.....
۲۱۷	- منوچہر مزینی.....
۲۲۵	- سیدہادی میرمیران.....
۲۳۱	د: حالت گرایان.....
۲۳۳	- داراب دیا.....
۲۴۳	- ہاشم ہاشم نژاد.....
۲۵۱	۳۔فرانوآوران (Poste - Modernistes).....
۲۵۳	الف: فرانوآوران واقع گرا.....
۲۵۵	- سیدمحمد بہشتی.....
۲۶۱	- علی اکبر صارمی.....
۲۷۹	- کامران صفامنش.....
۲۸۷	- زہرا ترانہ یلدا.....

- ب: نویسندگان گرایان ۲۹۵
- سیدحسین بحرینی ۲۹۷
- محمود توسلی ۳۱۳
- حسین شیخ زین‌الدین ۳۲۷
- علی غفاری سده ۳۳۹
- محمدمبین میرفندرسکی ۳۴۷
- کامبیز نوایی ۳۵۵
- کتاب‌شناسی ۳۶۱

پیش‌گفتار

جمع‌بندی نظریه‌های معماری و شهرسازی بومی در دوران معاصر دغدغه‌ای بود که سال‌های بسیار ذهن را به خود مشغول داشته بود. آنچه بر معماری و شهرسازی ایران، از بدو ورود اندیشه‌های نو در حدود یکصد و اندی سال پیش و به دنبال آن نوآوری (مدرنیته)، نوآوری (مدرنیسم) و نوپردازی (مدرنیزاسیون)، رخ داده است این هراس را در دل می‌انداخت که مبادا در این دوره بس طولانی معمار و شهرساز ایرانی نتوانسته باشد نقش خود را بازی کرده و مهر و نشان خود را به تحولات زده باشد. هم از این سبب تصمیم گرفته شد که جست‌وجویی در آثار این دوران صورت پذیرد و برای تحقق آن قرار بر این شد که این دوران برحسب زمان‌های تاریخی دسته‌بندی شود و مورد کاوش واقع گردد، و باز برای فائق آمدن بر هراس دل، تصمیم بر آن شد که ابتدا، دهه‌های پسین این دوران مورد بررسی قرار گیرد و سپس در مورد دهه‌های پیشین مذاقه شود. دو دهه پسین بعد از انقلاب سال ۱۳۵۷ با حجم انبوه تولیدات معماری و شهرسازی آن - چه در زمینه نظری و چه در زمینه عملی - زمینه‌ای بس مناسب برای مطالعه فراهم می‌آورد و باز هم، برای اطمینان از حضور و نقش معمار و شهرساز ایرانی در این سال‌ها، کاوش‌ها و کنکاش‌ها بر روی تولیدات نظریه‌ای و مکتوب معماران و شهرسازان این دوره متمرکز شد و بررسی و تحلیل تولیدات عملی و اجرایی آنان به پژوهشی دیگر واگذار شد. گو این که ممکن است گفته شود که معماران و شهرسازان این دوره حرف‌های ناگفته بسیاری دارند، اما پژوهش را چاره‌ای جز این نبود که بر آنچه منتشر شده است تکیه کند.

برای شروع کار ابتدا مجموعه اطلاعات از نشریات و کتاب‌های منتشره در زمینه شهرسازی و معماری (عمدتاً انتشار یافته پس از انقلاب) فراهم آورده شد. کتابخانه تخصصی معماری و شهرسازی شهرداری تهران مکانی بود که این مجموعه از آن‌جا فراهم آمد، لوح فشرده‌ای نیز از فهرست کلیه مقالات و کتاب‌ها به همراه منابع و مآخذ مورد اشاره

تهیه شد و مبنای کار قرار گرفت.

دومین گام تنظیم عناوین و موضوعاتی بود که در دستور کار پژوهش قرار داشت و عمدتاً ناظر بر معماری و شهرسازی دهه‌های ۶۰ و ۷۰ ش بود. بنابراین موضوعاتی که در این چارچوب قرار نمی‌گرفتند کنار گذاشته و از دستور کار خارج شدند و از بین معماران و شهرسازان، کسانی برگزیده شدند که آثار مکتوب آنان در زمینه خاص معماری و شهرسازی بود. سومین گام جمع‌آوری کلیه آثار مکتوب (کتاب، مقاله، سخنرانی، همایش و...) هر فرد بود. سعی شد تا حد ممکن بیش‌ترین آثار شناسایی و جمع‌آوری شود.

چهارمین گام دسته‌بندی افراد منتخب در سه گروه اصلی معماری، شهرسازی و معماری و شهرسازی بود. برای این اقدام ابتدا طبقه‌بندی در گروه‌های سه‌گانه صورت گرفت و هر فرد همراه با کلیه آثار مکتوب خود معرفی شد. در این طبقه‌بندی اولیه ۴۸ نفر شهرساز، معمار و معمار-شهرساز جای گرفتند.

گام پنجم تقسیم افراد منتخب بین شش نفر اعضای گروه پژوهشی (همکاران طرح) بود. بدین ترتیب هریک از اعضای گروه موظف به خواندن، یادداشت‌برداری و تنظیم تاریخی آثار مکتوب تعدادی افراد منتخب گردیدند.

گام ششم تنظیم دستورالعمل بررسی و خواندن آثار بود. بدین قرار که چارچوبی شامل دیدگاه، نظریه، اصول و روش تعیین و مقرر شد که هریک از اعضای گروه پژوهش به هنگام خواندن آثار مکتوب متعلق به هر فرد، مطالب را در چارچوب مورد نظر تنظیم کنند. بنابراین لازم آمد که یادداشت‌برداری به صورت نقل قول مستقیم (همراه با ذکر منبع مورد استفاده) و بدون هیچ دخل و تصرفی در چارچوب مورد نظر انجام شود. بدین ترتیب کلیه آثار افراد منتخب در چارچوبی قابل مقایسه با هم تنظیم شدند و به گونه‌ای همسان مورد بررسی قرار گرفتند. در این روش جز عناوین موضوع که از سوی گروه پژوهشی تعیین شده، بقیه مطالب عیناً از آثار افراد منتخب استخراج و نقل شده‌اند.

گام هفتم با مطالعه و بررسی آثار افراد منتخب در چارچوب مورد نظر معلوم گردید که بعضی از این افراد در آثار مکتوبشان تنها به شرح و توصیف کارهای عملی خود پرداخته و نظریه یا اصول خاصی را مطرح نکرده‌اند. با توجه به این که هدف اصلی پژوهش شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی، و تلاش پژوهش بر آن بود که بتواند از لابه‌لای آثار مکتوب افراد جریان فکری یا اندیشه‌ای را جست‌وجو کند، بنابراین افراد منتخبی که در

آثار مکتوبشان صرفاً به توصیف کارهای اجرایی خود پرداخته بودند در این مرحله از طرح کنار گذاشته شدند و بررسی آثار آنها به پژوهشی دیگر تحت عنوان «تحلیل آثار معماری و شهرسازی ساخته شده در دوران معاصر» واگذار گردید که بعد از این پژوهش آغاز خواهد شد. به این ترتیب، تعداد افراد منتخب به ۳۲ نفر کاهش یافت.

گام هشتم پس از تنظیم اولیه مطالب از سوی گروه پژوهش در چارچوب موردنظر، مرحله بازخوانی مطالب از سوی مؤلف و اعضای گروه (همکاران طرح) برای اصلاح، تنظیم مجدد و تدقیق مطالب گردآوری شده مربوط به هر فرد منتخب و دسته‌بندی مجدد مطالب گردهم آمده بود. برای اطمینان خاطر بیش تر چند مصاحبه نیز با معماران منتخب صورت گرفت.

گام نهم با تنظیم نهایی مطالب گردآوری شده و برحسب آنچه از دل چارچوب تنظیمی برون آمد، بحث بر سر تعریف جریان‌های فکری معماری و شهرسازی ایرانی در سه دهه اخیر مطرح و در نشست‌های گروه پژوهش، جریان‌های فکری حاکم از درون مطالب گردآوری شده برون کشیده شد و افراد منتخب برحسب این جریان‌های فکری گروه‌بندی شدند. لازم به یادآوری است که تعریف جریان‌های فکری حاکم مشخصاً از سوی گروه پژوهشی طرح شده و ممکن است افراد منتخب از این که به جریان فکری خاصی منتسب شده‌اند، متعجب شوند و جای خود را در این گروه‌بندی نپذیرند. به دیگر سخن این نوع گروه‌بندی از جریان‌های فکری حاکم بر معماری و شهرسازی معاصر ایران متعلق به گروه پژوهش است و نظر این گروه را در مورد جریان‌های فکری منعکس کند.

گام دهم تدوین نهایی گزارش، فصل‌بندی مطالب و گروه‌بندی نهایی تحت سه جریان فکری مسلط بر معماری و شهرسازی دو دهه اخیر ایران بود. این سه جریان عبارت‌اند از: فرهنگ‌گرایان (Culturalists)، نوآوران (Modernists)، فرانوآوران (Post-modernists) که هر یک از این سه نیز به زیرگروه‌ها یا گرایش‌هایی از این دست تقسیم شدند:

۱. فرهنگ‌گرایان شامل: اصول‌گرایان، سنت‌گرایان و تاریخ‌گرایان
 ۲. نوآوران شامل: بوم‌گرایان، نوآوران ساختارگرا، نوپردازان و حالت‌گرایان
 ۳. فرانوآوران شامل: فرانوپردازان واقع‌گرا و نوسنت‌گرایان
- شرح و تعریف هر یک از این جریان‌ها و گرایش‌ها در متن حاضر آمده است.